

Gezicht op de Grote en de Portugese Synagoge te Amsterdam

Gerrit Adriaensz. Berckheyde (Haarlem, 1638-1698)

Joods Historisch Museum
Amsterdam

Ongedateerd (ca. 1680). Olieverf op eikenhouten paneel, 31,9 x 45,1 cm

Gesigneerd midden onder: *g Berk Heyde*

Herkomt: Kunsthandel Richard Green, Londen (2008)

In december 2008 heeft het Joods Historisch Museum dankzij de steun van de Vereniging Rembrandt het schilderij *Gezicht op de Grote en de Portugese Synagoge te Amsterdam* door Gerrit Berckheyde verworven. Hiermee is voor het Joods Historisch Museum een langgekoesterde wens in vervulling gegaan. Er is namelijk geen ander 17de-eeuws schilderij bekend waarop zowel de Portugese als de Hoogduitse Grote Synagoge – waarin het Joods Historisch Museum sinds 1987 is gehuisvest – samen zijn afgebeeld. Daarmee is dit stadsgezicht tevens een waardevolle aanvulling voor de Collectie Nederland. Het illustreert op indrukwekkende wijze de positie die de joodse gemeenschap in het 17de-eeuwse Amsterdam kon verwerven.

Interieur van de Portugese Synagoge in Amsterdam

Emanuel de Witte

Ca. 1680. Olieverf op doek, 110 x 99 cm

RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Tijdelijk in bruikleen bij het Joods Historisch Museum, Amsterdam.

BERCKHEYDES STADSGEZICHTEN

Gerrit Berckheyde was een leerling van zijn oudere broer Job Berckheyde (1630-1693) en van Frans Hals (1582/83-1666). Samen met Jan van der Heyden (1637-1712), Emanuel de Witte (ca. 1617-1691/92) en de oudere Pieter Saenredam (1597-1665) behoort hij tot de belangrijkste architectuurschilders van de Gouden Eeuw. Na met zijn broer enige tijd in Heidelberg voor de Keurvorst van de Palts te hebben gewerkt, keerde hij omstreeks 1660 naar zijn geboortestad Haarlem terug. Sinds die tijd schilderde hij vrijwel uitsluitend stadsgezichten, voornamelijk van Haarlem, Amsterdam en Den Haag. In Nederlandse openbare collecties is Gerrit Berckheyde nu met 18 werken vertegenwoordigd.¹

De eerste Amsterdamse stadsgezichten van Berckheyde dateren uit het midden van de jaren zestig. Het vanwege de bloeiende handel stijgende zelfbewustzijn van de stad maakte dat Amsterdam grote aantrekkingskracht uitoefende op kunstenaars die wilden profiteren van de kapitaalcrachtige opdrachtgevers in deze snel groeiende metropool. De architectuur van Amsterdam - met name het nieuwe Stadhuis op de Dam - werd geroemd vanwege haar schoonheid en grandeur. In de tweede helft van de 17de eeuw ontstond er zowel in Nederland als daarbuiten een grote behoefte aan schilderijen die deze nieuwe in het oog springende bouwwerken in beeld brachten. Bij Berckheyde blijkt dit met name uit het feit dat de gebouwen die hij afbeeldde vaak relatief kort daarvoor waren opgeleverd, getuige zijn schilderijen van het Stadhuis (1665), van de bocht van de Herengracht (ca. 1670/72) en ook het *Gezicht op de Grote en de Portugese Synagoge* (ca. 1680). Opvallend is dat Berckheyde deze prominente beeldbepalende stadsgezichten meerdere keren schilderde, soms zelfs vanaf exact hetzelfde standpunt. Zo zijn er bijvoorbeeld drie vergelijkbare versies bekend van het *Gezicht op de Grote en de Portugese Synagoge te Amsterdam*. Dit stadsgezicht, met de torens van het Stadhuis en de Zuiderkerk markant in het midden, is uitzonderlijk voor zijn oeuvre omdat het als enige een panoramische blik op de stad biedt. In de bijna verstilde sfeer waarin de gebouwen zijn weergegeven, lijkt het vooral de bedoeling om de grandeur van de nieuwe synagogen als bakens van een geheel nieuwe wijk te benadrukken.

De twee andere versies bevinden zich in buitenlandse collecties. Die van het Städelsches Kunstinstitut und Städtische Galerie in Frankfurt am Main was een paar jaar geleden als bruikleen in het Joods Historisch Museum te

Naast de steun van de Vereniging Rembrandt is deze aankoop mogelijk gemaakt door: Mondriaan Stichting, Stichting VSBfonds, SNS Reaal Fonds, BankGiro Loterij, nalatenschap H. Strauss-Ricardo, Stichting Vrienden van het Joods Historisch Museum, Kunsthandel Richard Green, Tom Meijer, The Crown Family, The Bobins Foundation en Kunsthandel Salomon Stodel.

bewonderen. De andere versie, waarvan het bestaan lange tijd onbekend was, is eigendom van Musée de Picardie in Amiens.² De nu verworven versie, afkomstig uit een Belgische particuliere collectie, was in de literatuur onbekend.³

SCHERPE OBSERVATOR

Berckheyde koos als standpunt voor zijn gezicht op de synagogen een plek aan de Muidergracht (nu Weesperstraat), ter hoogte van de Nieuwe Herengracht. Kenmerkend voor Berckheyde is de zakelijke, strakke architectonische weergave van de gebouwen. Hierin week hij af van de meer romantiserende uitstraling van tijdgenoten als Jan van der Heyden en Emanuel de Witte. De sterke lichtval en slagschaduwen gebruikte Berckheyde om de omvang en massiviteit van de synagogen extra te benadrukken. In tegenstelling tot zijn collega's veranderde hij nooit iets aan de werkelijkheid om daarmee zijn composities te 'vervolmaken': de synagogen zijn zeer waarheidsgetrouw weergegeven.⁴ De Grote of Hoogduitse Synagoge werd ingewijd op

25 maart 1671. Nauwelijks een maand later werden de vier hoekstenen van de daar tegenovergelegen en nog steeds als zodanig functionerende Portugese Synagoge gelegd. Door de inval van de Fransen in het rampjaar 1672 zou de bouw worden vertraagd en begonnen de inwijdingsplechtigheden pas op 2 augustus 1675. Het zicht op de achterzijde van die synagoge met de buitenverbinding tussen de beide vrouwengalerijen wordt deels onttrokken door een bouwkeet, die ontbreekt op de versie in Frankfurt.⁵

AMSTERDAMSE SYNAGOGEN IN DE 17DE-EEUWSE VERBEELDING

Lang voor de inwijding van deze synagogen was er nauwelijks een buitenlandse bezoeker die niet onder de indruk was van de prominente aanwezigheid van joden in Amsterdam. De synagogen trokken vervolgens ook de aandacht van deze bezoekers. In 1696 schreef William Mountague bijvoorbeeld enthousiast over *Jews who have many streets here, and the two synagogues; one of the Portuguese community a very fine one, and the largest of*

Kunstragen aan Titus lid

Bert-Jan van Egteren (44)

Lid van de Vereniging Rembrandt, Titus Cirkel sinds 2004

*Europe (if not in the world) being much superior to those we ourselves saw in many other parts, where the Jews are most numerous.*⁶ In geen enkele beschrijving van Amsterdam ontbraken de synagogen, terwijl talloze graveurs de gebouwen afbeeldden.⁷ In de late 17de eeuw heeft – voor zover bekend – alleen Berckheyde beide synagogen van buiten geschilderd. Kennelijk voorzag hij in een vraag: hij maakte immers drie licht van elkaar verschillende versies. Zo was ook het interieur van de Portugese Synagoge onderwerp van drie vrijwel identieke schilderijen van Emanuel de Witte, waarvan de fraaiste en bekendste versie, eigendom van het Rijksmuseum, zich thans als tijdelijk bruikleen in het Joods Historisch Museum bevindt.⁸ Een daarvan werd ooit in opdracht gemaakt voor David de Abraham Cardozo, die het vermaken zou aan een andere Portugese jood, Jacob Nunes Henriques.⁹ In hoeverre ook Berckheyde in opdracht van iemand uit de joodse gemeente een of meerdere versies van het *Gezicht op de Grote en de Portugese Synagoge te Amsterdam* heeft vervaardigd, is vooralsnog onbekend ♦

Edward van Voolen
conservator Joods Historisch Museum

Noten

- 1 Buiten de aanwinst van het Joods Historisch Museum bevinden zich werken in het Rijksmuseum, Amsterdam (5), Amsterdams Historisch Museum (4), Frans Halsmuseum, Haarlem (4), Mauritshuis, Den Haag (2), Gemeentemuseum, Den Haag (1) en de Six-collectie, Amsterdam (1). Met dank aan Erik Koopman.
- 2 Olieverf op doek op paneel, 58,7 x 73,5 cm, gesigneerd, gedateerd 168[?]. Matthieu Pinette, *Couleurs du Nord. Peintures flamandes et hollandaises des Musées d'Amiens*, Amiens 1999. Met dank aan Norbert Middelkoop van het Amsterdams Historisch Museum, die mij op het bestaan van deze versie attent maakte.
- 3 Informatie van het veilinghuis Sotheby's Amsterdam.
- 4 Zie Cynthia Lawrence, *Gerrit Berckheyde (1638-1698): Haarlem Cityscape Painter*, Doornspijk 1991, vooral pp. 49-65. Met dank aan Erik Koopman.
- 5 Bouwkundige beschrijvingen in: Edward van Voolen en Paul Meijer, *Synagogen van Nederland*, Zutphen 2006, pp. 42-47. De huidige achterzijde van de Portugese Synagoge met trappen naar de galerijen en zware steunberen, dateert uit 1773.
- 6 Geciteerd uit: Yosef Kaplan, 'The Portuguese Jews of Amsterdam', in: Chaya Brasz, Yosef Kaplan (eds.), *Dutch Jews as perceived by themselves and by others*, Leiden 2001, p. 25.
- 7 Afbbeeldingen in: M.H. Gans, *Memorboek*, pp. 101-109, 130-134; J.F. van Agt, *Synagogen in Amsterdam*, Den Haag 1974, pp. 30, 42-46; collectie Joods Historisch Museum, zie www.jhm.nl.
- 8 Olieverf op doek, 110 x 99 cm, ca. 1680. Een tweede versie bevindt zich in de collectie van het Israel Museum, Jeruzalem; een derde versie, ooit in Königsberg, is in de Tweede Wereldoorlog vermoedelijk verloren gegaan. Zie verder: Yosef Kaplan, *An Alternative Path to Modernity. The Sephardi Diaspora in Western Europe*, Leiden 2000, pp. 29-50.
- 9 Idem, pp. 47-49.

Wat is uw eerste kennismaking met kunst?

'Als kind fascineerde mij het zwierige portret van de oudste zuster van mijn grootmoeder: een zeer knappe jonge vrouw, die in 1918 aan de Spaanse griep is overleden. Wie de schilder was weet ik niet, maar het is een Lazlo-achtig werk.'

Herinnert u zich nog uw eerste kunstproductie?

'Jazeker, een poster van Toulouse-Lautrec: *Aristide Bruant dans son cabaret, 1892.*'

Wat is uw eerste kunstaankoop?

'Een 17de-eeuwse prent van het *Laatste Oordeel* van Rubens door de graveur Suyderhoef, gekocht toen ik 15 was op een rommelmarkt voor 25 gulden.'

Naar welk museum gaat u graag terug?

'Het Louvre.'

Welke aankoop voor welk museum zou u graag willen steunen?

'Moeilijke vraag, maar als een Nederlands museum zich sterk zou maken om uit de veiling van Yves Saint Laurent en Pierre Bergé eind februari in Parijs het beeld *Portrait de Madame Léonie Ricou* van Brancusi te verwerven, zou ik dat wel willen ondersteunen...'

Wat zou u graag uit uw eigen verzameling aan een museum willen schenken, om iedereen van mee te kunnen laten genieten.

'Als het Rijksmuseum nou eens visionair zou besluiten om een fatsoenlijke afdeling Islamitische kunst op te zetten (in plaats van moderne kunst aan te schaffen die al in genoeg andere Nederlandse musea te zien is), zou ik overwegen om een aantal voortreffelijke Iznik-tegels uit mijn verzameling te schenken. Helaas is dit niet het geval en loopt Nederland hopeloos achter bij de ons omringende landen. In Londen, Berlijn, Kopenhagen en Parijs wordt men goed bediend. Zelfs in Brussel heeft men vorig jaar een goede afdeling Islamitische kunst geopend.'

